

Výzkumné studie

VLIV SELF-EFFICACY NA AGRESI A DEPRESI U DĚTÍ

TOMÁŠ URBÁNEK, IVO ČERMÁK

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

The influence of self-efficacy on aggression and depression in children

T. Urbánek, I. Čermák

The study deals with child's efficacy in A. Bandura's conception. It is defined as a belief in own abilities in the relation to specific domains of life. The authors focused the investigation to child's own competence to cope with the activities connected with the school as perceived by a child. The relations of self-efficacy to aggression and depression were investigated. The research was conducted in the sample of 222 pupils of basic schools, their parents and

their class teachers. The results were analysed by the help of path-analysis. The significant relations were found among the variables mentioned which clarify the role of self-efficacy in the regulation of the children's behaviour.

key words:

self-efficacy,
aggression,
depression

klíčová slova:

self-efficacy,
agrese,
deprese

V seberegulaci jednání člověka hrají nepochybně významnou roli sebepojetí, sebeúcta, reálné a ideální já. Porozumění genezi vztahu jedince k sobě samému a vztahu k okolnímu světu a způsobu jednání v něm je však neúplné, neberou-li se v úvahu některé další osobnostní charakteristiky, které mohou mít i konsekvence pro praktické jednání. Jednou z nich je podle Whitea (1959) motiv uplatnění, jenž energizuje jedince k jeho interakcím s prostředím. Whiteova koncepce motivace uplatnění předpokládá kumulativní nárůst motivů tohoto druhu v závislosti na získávání znalostí a dovedností v průběhu interakcí jedince a prostředí. Očekávání výsledku je považováno za další účinný regulátor jednání jedince (Irwin, 1971; Bolles, 1975; Seligman, 1975). Lidé na základě posouzení svého potenciálního výkonu odhadují výsledky svého jednání. Přesvědčení o kontrole vlastního jednání (control beliefs) je kognitivním konstruktem podílejícím se na organizaci cílově orientovaných jednání. Je součástí sebepojetí, kde spolu s jinými faktory ovlivňuje sebeúctu. Tvoří jej dvě složky přesvědčení o náhodnosti (contingency beliefs), tzn. o pravděpodobnosti, se kterou určité jednání povede k nějakému výsledku, a přesvědčení o kompetenci (competency beliefs), tzn. schopnosti člověka jednat samostatně (Flammer, 1995).

Sebedůvěra ve vlastní schopnosti (self-efficacy, Bandura 1986, 1995, 1996), přesvědčení o vlastní způsobilosti plánovat a jednat způsobem nezbytným k dosažení nějakého cíle, zvládnutí nějaké situace či úkolu v nejširším slova smyslu je konceptem odlišným od prostého sebepojetí důrazem na konativní složku. Self-efficacy (se-

Došlo: 28. 1. 1997; T. U., I. Č., Psychologický ústav AV ČR, Veveř 97,60200 Brno

1) Tato studie byla vypracována za podpory GA ČR (grant č. 406/96/1543) a Johan Jakobs Foundation.

beúčinnost, sebeuplatnění v Bandurově pojetí ovlivňuje myšlení, motivaci i city lidí, které rozhodují o cíli jednání, jehož dosažení či nedosažení zpětně ovlivňuje self-efficacy. Self-efficacy však nevyrůstá pouze ze schopnosti. Být něčeho schopen neznamená ještě být přesvědčen o tom, že jedinec je něčeho schopen. Self-efficacy je produktem komplexních procesů kognitivního zpracování různých zdrojů informací relevantních pro sebeúčinnost a je zprostředkováno přímým i zástupným působením a fyziologickou zpětnou vazbou. Tak se podle Bandury může pojetí self-efficacy stát spojovacím článkem mezi dosavadními teoriemi, které vysvětlovaly seberegulaci jedince více méně prostřednictvím omezeného počtu komponent.

SELF-EFFICACY A DEPRESE

Bandura (1996) zjistil, že slabé self-efficacy má přímý vliv na růst deprese a anxiety, což se podle něho děje třemi různými způsoby: a) prostřednictvím nenaplněných aspirací, b) neschopností rozvíjet interpersonální vztahy uspokojivým způsobem, tedy nízkým sociálním self-efficacy, c) nedostatečnou kognitivní kontrolou nad vtíravými myšlenkami o vlastní insuficienci. Je tedy zřejmé, že podpora efektivního modu chování ve smyslu zvyšování self-efficacy v různých oblastech mění ohrožující prostředí v bezpečné. Jinými slovy, důvěra ve vlastní kompetenci kontrolovat události, které mohou vstupovat do jedincova života, představuje profylaktický, ochranný faktor proti pocitům marnosti a malomyslnosti. Většina výzkumů týkajících se deprese byla v tomto smyslu prováděná u dospělých (např. Kavanagh, 1992).

SELF-EFFICACY A AGRESE'

Vztah self-efficacy a agrese není pravděpodobně jednoznačný. Ukazuje se, že problémové chování dětí, které zahrnuje kromě agrese řadu dalších symptomů jako jsou hyperaktivita, nepozornost, predelinquentní chování, anxiety, somatické stížnosti, sociální staženo st a obsese, je v kontradiktorickém vztahu k pocitům self-efficacy. Samotná agrese má však mnoho projevů pramenících z různých zdrojů a tak je možné očekávat, že úspěšné sebezprosažení agresivními prostředky může paradoxně zvyšovat self-efficacy v různých oblastech. Bandura, Barbaranelli, Caprara, Pastorelli (1996) brali v úvahu i faktory prosociálního chování, které může být další proměnnou zprostředkující složité vztahy mezi dílčími aspekty chování dítěte, a zjistili, že self-efficacy dětí působí na agresi právě prostřednictvím této charakteristiky. V našem výzkumu jsme ji nebrali v úvahu.

CÍL VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo zformulovat a statisticky otestovat tentativní model vzájemného působení self-efficacy dětí a rodičů, deprese a různých aspektů agrese. K tomuto účelu byla použita analýza cest (path analysis).

²⁾ Self-efficacy se do češtiny překládá jako sebeuplatnění (Janoušek, 1992; Vymětal, 1996), což podle našeho názoru odkazuje spíše ke konceptu humanistické psychologie sebe-realizace a jen částečně vyjadřuje obsah Bandurova pojmu. Navrhujeme proto self-efficacy překládat jako sebeúčinnost, což zase imponuje jako málo elegantní novotvar. V textu proto ponecháváme anglickou verzi termínu jako "terminus technicus".

METODA

Výzkumu se zúčastnilo 222 dětí ve věku od 11 do 14 let, z toho 126 chlapců a 96 dívek. Děti byly také posuzovány svými rodiči, převážně matkami, na škálách měřících agresi, jež jsou součástí Achenbachových dotazníků. Rodiče rovněž posuzovali vlastní self-efficacy.

Dotazník dětské deprese, dotazník self-efficacy dětí a rodičů a Achenbachovy dotazníky profilu dětského chování byly přeloženy z angličtiny do češtiny. Zbývající metody byly rovněž přeloženy z jazyka anglického, avšak vzhledem k tomu, že původní nástroje byly vytvořeny v italštině, byl překlad pořízen také z italských originálů a oba překlady byly porovnány. Všechny metody byly potom zpětně přeloženy do jazyků původních verzí a odeslány k posouzení jejich autorům. Na základě jejich komentářů byly provedeny konečné úpravy. Ve výzkumu byly použity tyto metody: Self-efficacy dětí (Bandura, 1990) bylo zjišťováno dotazníkem obsahujícím 50 položek; jako míra self-efficacy byl použit celkový skóre. Dotazník byl zkonstruován na základě teoretických východisek formulovaných A. Bandurou. Self-efficacy dětí je chápáno jako sebedůvěra ve vlastní schopnosti, zvládnání situací či úkolů ve vztahu ke školní činnosti.

Self-efficacy rodičů (Bandura, 1990) bylo měřeno dotazníkem obsahujícím 51 položek a jako míra self-efficacy byl použit celkový skóre.

Achenbachovy dotazníky Profitu dětského chování (Achenbach, Edelbrock, 1983, 1986), jimiž byla na úrovni seposouzení a posouzení rodiči zjišťována agresivita.

Dotazník Irritability tvoří 20 položek, které měří tendenci jedince reagovat nadměrně emocionálně na sebemenší provokaci nebo frustraci a tendenci vnímat různé podněty jako nadměrně frustrující. Caprara et al. (1985) zjistil dobrou reliabilitu tohoto dotazníku, jeho transkulturní stabilitu i obsahovou validitu.

Dotazník Hostilní přemítání obsahuje 20 položek měřících tendenci subjektu buď zvládat afekty, které ho pudí k rychlé odplatě, nebo tendenci k setrvávání a posilování myšlenek na skutečné či domnělé křivdy a další růst touhy po odplatě. Caprara (1986) zjistil, že tento dotazník má dobrou validitu. Tento dotazník zachycuje časovou dimenzi agrese ve smyslu rozlišení kognitivně-emočních charakteristik osob reagujících na provokaci.

Dotazník Tolerance vůči násilí měří 30 položkami jedincův pozitivní vztah k násilí, jež je definován jako postoj ospravedlňující různé formy násilného chování. Tento dotazník má vysokou reliabilitu a nálezy potvrzují rovněž validitu této škály (Caprara et al., 1989).

Dotazník Fyzická a verbální agrese sestává z 20 položek ve formě krátkých tvrzení odkazujících k oběma formám agrese.

Dotazník Dětské deprese (Kovacs, 1985) obsahuje 27 položek měřících různé symptomy depresivního prožívání dětí.

VÝSLEDKY

V tabulce 1 jsou uvedeny průměry, směrodatné odchylky a koeficienty alfa použitých metod. Je patrné, že metody jsou konsistentní s výjimkou Hostilního přemítání, jejíž koeficient alfa je těsně pod hraniční hodnotou uváděnou v literatuře.

Tabulka 2 obsahuje korelační koeficienty skóreů použitých škál. Je uvedena pro případnou replikaci analýzy, aby bylo možné spolu s předchozí tabulkou směrodatných odchylek rekonstruovat původní kovarianční matici. Ze souboru byla vyloučena jedna osoba jako "outlier".

Kovarianční matice byla zpracována pomocí programu EQS (Bentler, Wu, 1993). Protože nebyly k dispozici údaje o podobných analýzách tohoto typu dat (pouze jeden model

Tab.1 Deskriptivní statistiky a reliabilita použitých škál

Proměnná	Směrodatná odchylka	Alfa
AG-p		0,90
AG-s		0,83
AV		0,80
cm		0,79
CSE		0,88
IR		0,75
PSE		0,90
PVA		0,71
RUM		0,68

Vysvětlivky: CSE - dětské self-efficacy, PSE - rodičovské self-efficacy, IR - iritabilita, AG-p agresivita, posouzení rodiči, RUM - ruminace (hostilní přemítání), AG-s - agresivita - sebezposouzení dětí, AV - tolerance k násilí, PVA - fyzická a verbální agrese, **cm** - dětská deprese

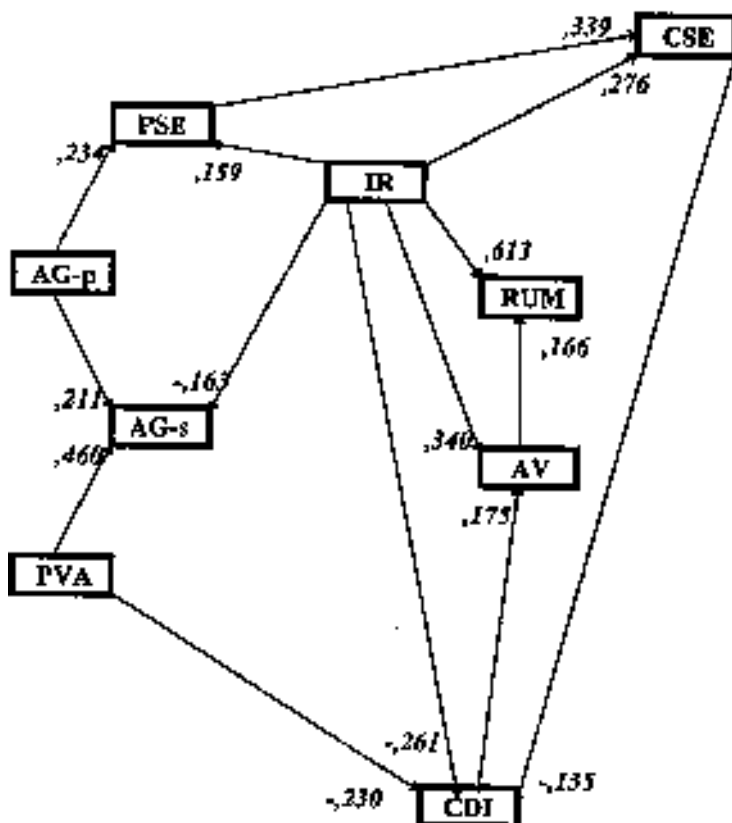
Tab. 2 Korelační matice použitých škál

		AG-s	AV	- cm	CSE				RUM
AG-p		0,23**	-0,17*	0,01	-0,08				-0,13
AG-s		1	-0,23**	0,24**	-0,27**				-0,25**
AV	-0,17*	-0,23**		-0,03	-0,06				0,36**
cm		0,24**	-0,03		-0,38**				-0,2**
CSE		-0,27**	-0,06	-0,38**					0,15*
IR		-0,45**		-0,25**	0,25**				0,59**
PSE		-0,11	-0,09	-0,05	0,14*				
PVA		0,59**	-0,16*	0,28**	-0,26**				-0,26**
RUM		-0,25**		-0,2**	0,15*				

Vysvětlivky: CSE - dětské self-efficacy, PSE - rodičovské self-efficacy, IR - iritabilita, AG-p agresivita, posouzení rodiči, RUM - ruminace (hostilní přemítání), AG-s - agresivita - sebezposouzení dětí, AV - tolerance k násilí, PVA - fyzická a verbální agrese, **cm** - dětská deprese, ** významnost na 1 % hladině, * - významnost na 5% hladině

navržený skupinou autoru - Bandura, Barbaranelli, Caprara a Pastorelli, nepubl. - s poněkud jinými proměnnými), jde o první pokus o zformulování podobného modelu. Navržený model však není definitivní a je otevřený dalšímu testování a modifikacím.

Diagram vztahů s regresními koeficienty je uveden na obrázku 1.

Vysvětlivky: CSE - dětské self-efficacy, PSE - rodičovské self-efficacy, IR - iritabilita, AG-p _ agresivita - posouzení rodiči, RUM - hostilní přemítání, AG-s - agresivita - sebeposuzování dětí, AV - tolerance k násilí, PVA - fyzická a verbální agrese, **CDI** - dětská deprese

Odhad modelu byl proveden na základě metody Maximum Likelihood a otestován X^2 testem dobré shody ($\chi^2 = 29.74$, $df = 22$). Všechny regresní koeficienty jsou statisticky významné (z-test). Rovněž všechny hodnoty parametrů modelu jsou statisticky významné, také globální indexy shody jsou vysoké - Bentlerův-Bonnettův normovaný index shody je roven 0.926, Bentlerův-Bonnettův nenormovaný index shody je roven 0.965 a komparativní index shody 0.979. Lze tedy konstatovat dobrou shodu modelu s daty.

Následuje algebraické vyjádření výše zmíněného modelu. Hvězdičky uvedené před názvy proměnných označují parametr, který byl ponechán volný, tzn. byl výpočetní procedurou odhadován. Každá rovnice obsahuje na levé straně závislou proměnnou, a na pravé straně nezávisle proměnné. Z rovnic je patrné, že některé proměnné se vyskytují v jedné rovnici jako závislé a v rovnici druhé jako nezávislé, jde tedy o nerekursivní model. Posledním argumentem každé rovnice je regresní koeficient chybového rozptylu, který byl pro každou z proměnných stanoven na hodnotu 1. Uvedené koeficienty jsou ve standardizovaném tvaru. Tento tvar umožňuje srovnání velikostí jednotlivých regresních koeficientů mezi sebou (Bollen, 1989).

DTIM =	.166*AV	+	.613*IR		.734 ErrorRUM	
AV			.175*CI	.340*IR	.943 ErrorAV	
CDI			= - .135*CSE	+ - .230*PV	+ -.261 *IR	+ .915 ErrorCDI
AG-s =	.460*PVA	+	-.163*IR		.211*AG-p	+ .847 ErrorAG-s
PSE	.159*IR	+		.234*AG	.959 ErrorPSE	
CSE			.339*P	.276*IR	.883 ErrorCSE	

DISKUSE A ZÁV

Z diagramu je patrné, že self-efficacy rodičů zvyšuje self-efficacy dětí a self-efficacy dětí snižuje depresi. To jsou vztahy, které lze očekávat na základě výsledků uváděných v literatuře (Bandura, Barbaranelli, Caprara a Pastorelli, 1996). Naše výsledky týkající se vztahů mezi Caprarovými škálami agrese (AV, IR, RUM) také potvrzují zjištění uvedená v literatuře. Srozumitelný je také vztah mezi depresí a tolerancí vůči násilí. Podle našich zjištění deprese zvyšuje toleranci vůči násilí, což lze interpretovat jako důsledek zvýšeného prahu citlivosti vůči násilí v prostředí u osob s depresivním prožíváním. Jak iritabilita, tak fyzická a verbální agrese představují aktivní složku chování dítěte, jež svou kontradiktoričností k depresi, která spíše inhibuje chování, snižují její účinek. Fyzická a verbální agrese zvyšuje skóre v sebeposouzení agrese na Achenbachově škále. Agrese dětí z pohledu rodičů zvyšuje sebeposouzení dětí na škále agrese. Jestliže rodič vnímá své dítě jako agresivní, pak lze předpokládat, že si dítě vytváří představu o svém chování na základě představy svých rodičů. V předchozím výzkumu na toto téma (Urbánek, Čermák, 1996) byly nalezeny kladné vztahy mezi self-efficacy rodičů a rodiči posouzenou agresivitou a delinkvencí jejich dětí. V současné studii se objevuje podobný vztah - iritabilita a rodiči posouzená agresivita vlastního dítěte zvyšují rodičovské self-efficacy. Lze se domnívat, že dítě svým problémovým chováním vyvolává v rodičích snahu ho ovlivňovat, což sekundárně zvyšuje jejich pocit kompetence.

Jediným problematickým vztahem zůstává vliv iritability na zvýšení self-efficacy dětí. Může jít o kulturně podmíněné chápání iritability - některé položky dotazníku mohou dítěti imponovat jako stavební prvky jeho vlastní kompetence ve smyslu sebeprosazení.

LITERATURA

- Achenbach, T. M., Edelbrock, C.: Manual for the Child Behavior Checklist. Revised Child Behavior Profile. Burlington, V. T: University of Vermont Department of Psychiatry, 1983.
- Achenbach, T. M., Edelbrock, C.: Manual for the Teacher's Report Form. Teacher Version of the Child Behavior Profile. Burlington, V. T: University of Vermont Department of Psychiatry, 1986.
- Bandura, A.: Social foundation of thought and action. A social cognitive theory. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, Inc., 1986.
- Bandura, A.: Multidimensional scales of perceived self-efficacy. Unpublished test. Stanford University, Stanford CA, 1990.
- Bandura, A.: Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28, 1993, 117-148.
- Bandura, A.: Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In: Bandura, A. (Ed.): *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge University Press, 1995, 1-45.
- Bandura, A.: *Self-efficacy. The exercise of control*. New York, Freeman, 1996.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C.: Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. 1996.
- Bentler, P. M., Wu, E.J.C.: EQS/Windows. User's Guide. BMDP Statistical Software, Inc., Los Angeles, 1993.
- Bollen, K. A.: *Structural equations with latent variables*. New York, John Wiley and sons, 1989.
- Bolles, R. C.: *Learning theory*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1975.
- Caprara, G. V., Cinnanni, V., D'Imperio, G., Travaglia, G.: Indicators of impulsive aggression, present status of research on irritability and emotional susceptibility scales. *Personality and Individual Differences*, 6, 1985, 665-674.
- Caprara, G. V.: Indicators of aggression: The dissipation-rumination scale. *Personality and Individual Differences*, 17, 1986, 23-31.
- Caprara, G. V., Cinnanni, V., Mazzotti, E.: Measuring attitudes toward violence. *Personality and Individual Differences*, 10, 1989, 479-481.
- De Charms, R.: *Personal causation: The internal affective determinants of behavior*. New York, Academic Press, 1978.
- Flammer, A.: Developmental analysis of control beliefs. In: Bandura, A. (Ed.): *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge University Press, 1995, 69-113.
- Garber, J., Seligman, M. E. P. (Eds.): *Human helplessness: Theory and application*. New York, Academic Press, 1980.
- Irwin, F. W.: *International behavior and motivation: A cognitive view*. Philadelphia, Lippincott, 1971.
- Janošek, J.: Sociálně-kognitivní teorie A. Bandury. *Československá psychologie*, 36, 1992, 385-397.
- Kavanagh, D. J.: Self-efficacy and depression. In: Schwarzer, R. (Ed.): *Self-efficacy: Thought control of action*. Washington, D.C., Hemisphere, 1992, 77-93.
- Kovacs, M.: The Children's Depression Inventory (CDI). *Psychopharmacology Bulletin*, 21, 1985, 995-1024.
- Seligman, M. E. P.: *Helplessness: On depression, development and death*. San Francisco, Freeman, 1975.
- Urbánek, T., Čermák, I.: Self-efficacy dětí ve školní činnosti. In: Svoboda, M. (Ed.): *Osobnost v dimenzích poruchové a neporuchové činnosti*. Brno, 1996, 101-113.
- Vyměta, J.: *Rogersovská psychoterapie*. Praha, Československý spisovatel, 1996.
- White, R. W.: Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66, 1959, 297-333.

SOUHRN

Studie se zabývá dětským self-efficacy v pojetí A. Bandury. Je definováno jako víra ve vlastní schopnosti ve vztahu ke specifickým oblastem života. V svém výzkumu se autoři zaměřili na dítětem vnímanou vlastní kompetenci zvládat činnosti související se školou. Byly zkoumány vztahy self-efficacy k agresi a depresi. Výzkum byl proveden na souboru 222 žáků základních škol a jejich rodin. Výsledky byly zpracovány pomocí analýzy cest (path analysis). Mezi uvedenými proměnnými byly zjištěny významné vztahy, které objasňují roli self-efficacy pro regulaci chování dětí.